क्षिप्तादिविष्टं विशेषो हि स्वेमवस्तुनः कादाचित्कः स्वेमा वा चाला स्वेमवस्तुता सांसिद्धिकी वा वक्ष्यमाणव्याधिस्थानाद्यन्तरायजनिता वा। एकाग्रमेकतानम्। निरुद्धवकस्तदस्तिकं संस्कारमात्रशेषं चित्तं निरुद्धम्। तत्र क्षिप्तमूढयोः सत्यपि परस्परामेलया इतिनिरोधे पारम्पर्येणापि निर्बीजत्वाभावात् तदुपजातकत्वाच्च योगपक्षादुद्धरोत्पादितत्वमिति न तयोर्योगत्वं निषिद्धम्। विक्षिप्तस्य तु कादाचित्कसद्भूतविषयस्वेमशालिनः समाध्येत योगत्वमिति निषेधति तत्र विक्षिप्ते चेतसि समाधिः कादाचित्कः सद्भूतविषयस्य चित्तस्य स्वेमा न योगपक्षे वर्त्तते। कस्मादुपसर्गद्विपक्षविक्षेपोपसर्जनीभूतः विषयवर्गान्तर्गतस्य हि स्वरूपमेव दुर्लभं प्रागेव कायकरत्वात्। न खलु दहनान्तर्गतं बीजं त्रिचतुरक्षणावस्थितस्य प्रमाङ्कुराय कल्पते इति भावः। यदि विक्षेपोपसर्जनीभूतः समाधिर्न योगः कस्तर्हि इत्यत आह यस्त्वेकाग्रे चेतसि इति। भूतमिति समारोपितमर्थं निवर्त्तयति। निरुद्धचित्तेऽपि स्वालम्बने तत्त्वे भूते भवत्येकाग्रेत्यत उक्तम् सदिति। शोभनं नितान्तमाविर्भूततत्त्वं, तमःसमुद्रेकस्वशोभनस्य क्लेशहेतुत्वादिति। द्योतनं हि तत्त्वज्ञानमागमाद्वाऽनुमानाद्वा भवदपि परोक्षरूपतया न साक्षात्कारवतीमविद्यां छिनत्ति द्विचन्द्रादिज्ञानोत्पादिष्वनुच्छेदकत्वादत आह प्रेति प्रयत्नो हि प्रकर्षं द्योतयन् साक्षात्कारं सूचयति। अविद्यामूलत्वादस्मितादीनां क्लेशानां विद्यायाश्च अविद्याच्छेदरूपत्वात् विद्योदये चाविद्याक्लेशसमुच्छेदो विरोधित्वात् कारणविनाशात्मेत्याह क्षिणोति चेति। अतएव कर्म्म रूपाणि बन्धनानि क्षपयति। कर्म चात्रापूर्वमभिमतं कार्यं कारणत्वोपचारात्। क्षपयति स्वकार्याद्ध्वंसयति। वक्ष्यति हि "सति मूले तद्विपाकः"। इति किञ्च निरोधमभिमुखं करोत्यभिमुखीकरोति" विप०

निरुद्धप्रकाश(स) न० सुश्रुतोक्ते क्षुद्रोगभेदे "वातोपसृष्टमेवन्तु चर्म संजायते यथिम्। यथिमध्यौषधस्तु मूलस्रोतोरुधहि च। निरुद्धप्रकाशे(ब) दक्षिणे मन्दधारे वहनम्। मूलं प्रवर्त्तते तस्मीर्यथिर्म च विदीर्यते। निरुद्धप्रकाशं(ब) विद्याद्दुष्टा चापवाहिनीम्"।

निरुपाख्य त्रि० निर्गता उपाख्या यस्मात् प्रा०ब०। अवस्तुदार्ढे १सम्बन्धाभावी २अभावपदार्थे च वाचोगतयस्य विषयतयोल्लेखनायोग्ये अस्फुटस्वरूपे ३असङ्गाधि च। "ज्ञानविज्ञानयुक्तानां निरुपाख्या निरञ्जना। केवलया या गतिर्देव! परमा या गतिर्भवान्" भा०अनु०१७अ०। ४निःस्वरूपे "तदपि चैतद्वस्तु अभावमात्रं निरुपाख्यमिति" भारी०भा० "निरुपाख्यं निःस्वरूपम्" रत्नप्र०।

निरुपाय त्रि० निर्गत उपायोयस्य प्रा०ब०। १उपायरहिते "उच्छिद्यमानोवलिना निरुपायप्रतिक्रियः" कामन्द०।

निरुप्त त्रि० निर्+वप-कर्म्मणि क्त। यस्मादौ भागशः पृथक्कृत्य दत्ते "न च सृष्टिमात्रेण निरुप्तेन प्रयोजनम्" काल्या०श्रौ० १५।१।६सू० कर्कः।

निरूढ़ त्रि०निर्-रुह-क्त। १नितरां रूढे २शक्तिलक्षणया अवार्थबोधके शब्दे "पूर्वस्मिन्नस्य धीर्यं तत्स्याद्यु परमे यत्र द्रव्ये सत्वं तत्र निरूढोदायशब्दः" इति दायभागः। ३पशुयागभेदे "निर्मित ऐन्द्राग्नः" आश्व० श्रौ० ३।८।४ "ऐन्द्राग्नो निरूढो नाम पशुः कर्त्तव्यः। अवमपि पशूनां प्रकृतिः। तेनाङ्गभूतानामग्नीषोमीयः प्रकृतिः। अतस्तस्यां निरूढः प्रकृतिरिति तेनैव पशुष्टिमीङ्गभूतेष्विष्टेषु स्वर्थं निरूढप्रकृतित्वाज्ज्ञानम्" नारा०। "माण्मासः संवत्सरो वा" ६सू० "सोऽयं निरूढः पशुः षट्सु षट्सु मासेषु कर्त्तव्यः संवत्सरे संवत्सरे वा। अतोऽयं षोडशावयवान् निरोऽयं पशुरिति गम्यते" नारा०।

निरूढलक्षणा स्त्री निरूढा शक्तिलक्षणा लक्षणा। व्याकरणकोशादिरूढेऽर्थे शक्तिलक्षणायां लक्षणाकरणायां शब्दकार्यबोधनायाम्।

निरूढि स्त्री नि+रुह-क्तिन्। १प्रसिद्धौ "रूप! विद्यासु निरूढिमागता" किरा०। २निरूढलक्षणायाम्।

निरूपक त्रि० निरूपयति नि+रूप-ण्वुल्। निरूपणकर्त्तरि तस्य भावः तल्। निरूपकता स्वरूपसम्बन्धभेदे यथाऽऽधारतानिरूपकताऽऽधेयत्वे इत्यादि।

निरूपण न० नि+रूप-ल्युट्। तत्त्वज्ञानाहङ्कृतयत्नप्रयोगे १विचारे २निदर्शने ३व्याख्याने च "निरूपणं लक्षणादिप्रकारेण ज्ञानाहङ्कृतयत्नम्" न्याय०भा० श्रीकण्ठः।

निरूपित त्रि० नि+रूप-क्त। निरूपणकर्म्मणि तस्य भावः त्व। निरूपितत्वं न्यायोक्ते स्वरूपसम्बन्धविशेषे।

निरूह पु० निर्+ऊह-करणे घञ्। सुश्रुतोक्ते दोषनिर्हरणोपाये वस्तिभेदे "तत्र द्विविधो वस्तिः नैरूहिकः स्नैहिकश्च। आस्थापनं निरूह इत्यनर्थान्तरम्। तस्य